

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Філософія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

125 «Кібербезпека» (безпека інформаційних та комунікаційних систем)

за темою: Соціальна філософія.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
доктор філософських наук, професор Шаповал Володимир Миколайович

Рецензенти:

Професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ХНУВД, доктор
філософських наук, професор Тягло О. В.

Професор кафедри культурології і медіакомунікацій Харківської
державної академії культури, доктор філософських наук, професор Панков
Г.Д.

План лекції

1. Суспільство – система об'єктивної реальності.
2. Діяльність – спосіб суспільного буття людини.
3. Джерела та рушійні сили суспільного розвитку.
4. Філософія історії та її еволюція.

Текст лекції

1. Суспільство – система об'єктивної реальності

Людина є суспільною істотою і її можливості реалізуються лише в суспільстві, а всі дії людини, зв'язки і відносини, умови, в яких живуть люди, можна правильно зрозуміти лише тоді, коли усвідомлюється зміст поняття суспільства, соціуму. Соціологія, соціальна філософія все не можуть дати чіткої відповіді на питання, що таке соціум, суспільство, яка природа елементарних явищ, що складають факти суспільного життя. Це пояснюється складністю структури суспільства, плинністю суспільного життя, пов'язаною з унікальністю дій кожної людини. Багато хто вважає, що суспільство не має своїх законів і наука про суспільство неможлива (неокантіанство). Інші (наприклад, англійський філософ К. Поппер) ідуть ще далі, пояснюючи неможливість наукового визначення суспільства унікальністю самого суспільного життя на Землі. Засновники соціології Огюст Конт і Герберт Спенсер взагалі не говорять, що таке суспільство, ототожнюючи його з біологічним організмом, особою, взаємодією тощо. Відкривши характерні властивості: розподіл праці, відносини власності, моральні якості, деякі філософи ототожнювали суспільство з державою, спільністю, народом.

Оригінальну спробу визначити суспільство здійснила марксистська філософія, визначивши суспільство як систему суспільних відносин між людьми, а сутність людини – як соціальну якість, запрограмовану суспільством. Розглядаючи відношення людина – суспільство як основне у соціальній філософії, тут підкреслюється, що суспільство в такій же мірі створює людину, в якій людина створює суспільство. Марксистська концепція людини і суспільства вплинула на сучасні теорії соціуму та соціального.

Французький соціолог Е. Дюркгейм називає суспільством особливу істоту, з її власною природою, відмінною від природи його членів, і особою, яка має свої власні відмінності від індивідуальних особистостей. Таке ототожнення суспільства з особою не сприяє розумінню суспільства. Американський соціолог Т. Парсонс вважає, що суспільство становить соціальну систему, що характеризується відносною самостійністю, урівноваженою територією, економічними ресурсами, вихованням та соціалізацією населення і культури.

У такому далеко неповному різноголоссі розуміння суспільства

соціальною філософією і соціологією, по-перше, треба виділити суспільство від інших понять, спільність, держава тощо; по-друге, треба виділити найзагальніші значення поняття суспільство; по-третє, визначити поняття соціального, з яким зв'язують сучасні концепції суспільство; по-четверте, відокремити філософський та загально-соціологічний підходи вивчення суспільства. Це й стане передумовою всебічного розуміння складної структури суспільства, як системи, основних форм взаємодії людей, суспільних зв'язків, умов існування і розвитку, джерел, суб'єктів та спрямованості суспільного руху, рушійних сил.

Поняття спільність вживається для визначення загальної життєдіяльності людей, зв'язаних спільним походженням, мовою, інтересами, долею, культурою. Найважливішими спільностями є сім'я, рід, плем'я, народність, нація, які входять у суспільство як спільності, але не охоплюють усіх людей суспільства, їх діяльності та суспільних відносин. Суспільство також можна вважати спільністю людей усієї землі чи окремих її регіонів. Але не всяка спільність є суспільством. Сучасне суспільство – це система соціальних спільностей.

Суспільство визначається в широкому і вузькому розумінні. У широкому – поняття суспільство охоплює всі суспільні явища - соціальну діяльність, практику, суспільний та політичний лад, організацію сім'ї, інших соціальних спільностей, усі види культури, всі форми духовності. Отже, суспільство означає цілісну систему життєдіяльності людей в усій її повноті та розвитку. Суспільство – це вся сукупність історичних форм спільної діяльності і спілкування людей, особливий ступінь розвитку живих систем, способом існування яких є виробництво засобів для життя. Тут суспільство як людство відокремлюється із усіх спільностей тварин. У вузькому розумінні поняття суспільство вживається для позначення історично конкретного типу соціальної системи, певного етапу людської історії (феодалного, капіталістичного, інформаційного тощо). Тут суспільство розглядається не в усій сукупності елементів, а лише в важливіших, істотніших властивостях етапу. Ці два основних визначення суспільства є вихідними в аналізі.

Сучасні теорії суспільства враховують досягнення усіх напрямків світової соціальної думки: екзистенціалізму, герменевтики, культурології тощо. У сучасній соціальній філософії України робляться спроби створити адекватну модель соціуму, засновану не на первинності суспільного буття чи суспільної свідомості, а на визнанні їх рівнозначними (тотожними) факторами суспільної життєдіяльності. Для неї характерні гуманістичне спрямування і визнання того, що провідним началом суспільства є індивід і загальнолюдські цінності, а залежними є класові, національні інтереси та інтереси інших спільностей. Це плюралістично-толерантна система, що враховує світовий досвід філософського розуміння дійсності.

У концепції суспільства, як цілісної соціальної системи, важливу роль відіграє принцип об'єктивності. Принцип об'єктивності передбачає уявляти суспільні явища такими, якими є в дійсності, в реальному житті в усіх їх

взаємозв'язках, суперечностях і тенденціях розвитку. Це не означає, що філософ зобов'язаний бути безпристрасним побутописцем. Проте його інтереси не повинні приводити до перекручення об'єктивних суперечностей, провідних тенденцій розвитку і соціальних відносин. Принцип об'єктивності вимагає всебічного врахування властивостей і відносин. А це свідчить про його єдність з принципом системності. Неможливо адекватно відтворити суспільство як систему без врахування цілісності суспільства, без виявлення зв'язків і відносин, без відображення у розвитку і взаємозв'язку системотворчих елементів - виробництва, соціально-класових відносин, держави, особистості, сім'ї, суспільного буття, суспільної свідомості, культури, формації, цивілізації. Всебічний аналіз кожного з них - неодмінна умова розуміння самої системи, взаємозв'язку і взаємовідносин її компонентів, дозволяє побачити суспільство як цілісну систему зв'язків та стосунків. Але суспільство - система, що розвивається самостійно. Об'єктивно можна її відтворити лише тією теорією, що включає принцип розвитку.

Принцип розвитку в аналізі компонентів уможливорює розкриття внутрішнього джерела розвитку суспільства, показ того, що перехід суспільства з одного стану в інший визначений не тільки ним самим, але й умовами його буття; лише ті зміни суспільства, що розкривають його власні можливості, що є у згорнутому стані, і є самопородженням і саморозвитком. Саме в цьому полягає зміст поняття суспільства як системи, що саморозвивається. А ті зміни, що зумовлені зовнішніми факторами, не входять до поняття саморозвитку суспільної системи. Суспільство, як систему саморозвитку, можна відобразити в дії і лише за допомогою системи знання. Кожному стану суспільства відповідає певна система понять, а моменту перетворення старого стану у новий - відповідають поняття складніші за змістом. Тим самим у теорії точно відображаються історичний процес і джерела розвитку, конкретні форми та тенденції.

Отже, суспільство - суперечлива система. Одна з умов об'єктивного знання про суспільство - пізнання об'єктивних суперечностей і відображення їх у теорії. Істотно зауважував Георг Гегель: «Суперечність є критерій істини, відсутність суперечностей - критерій помилковості». Принцип суперечності - органічно входить до методології соціальної філософії і взаємодіє з іншими принципами. Розвивати ж поняття суспільства означає розвивати розуміння відображених суспільних суперечностей. Пізнання суперечностей необхідне для пояснення розвитку суспільства через його джерело, а також для управління суперечностями в інтересах людини. Такі функції виконують принципи гуманізму та загальнолюдських пріоритетів.

У сучасній філософії немає єдності у визначенні кількості методологічних принципів для досягнення істини. Можна погодитись з тими філософами, які вважають, що принципів повинно бути не багато, але досить для забезпечення розвитку думки. Сучасна соціальна філософія, спираючись на методологічні принципи, показує суспільство як особливий спосіб життя людей, головні компоненти якого - людина, свідомість, діяльність і

спілкування, суспільні відносини. Генетично-функціональний зв'язок між компонентами приводить до утворення предметно-духовного світу культури. Постійні пошуки відповідей на питання: що таке суспільство, що таке людина, яка становить основу життєдіяльності суспільства, привели до певних визначень і концепцій суспільства і людини в філософії. Незважаючи на розбіжність визначень суспільства, природи соціального процесу, принципи вивчення явищ, суті дають можливість з'ясувати найзагальніші тенденції розвитку суспільства.

2. Діяльність - спосіб суспільного буття людини

В античній Греції філософ Аристотель говорив, що, спостерігаючи за гідною людиною, судять про неї за її ділами, оскільки інакше неможливо віднайти, якого вибору дотримувалась. Тут Аристотель вбачав у розумній діяльності призначення людини, вважав, що відмінність людини від усякої іншої живої істоти. Але поняття діяльності як принципу філософського пояснення людського способу буття найґрунтовніше з'ясовано в німецькій класичній філософії. Кант І., потім Й. Фіхте роз'яснюють зміст людської діяльності як спосіб соціального буття і як основу культури. Глибоко і ґрунтовно концепцію діяльності людини як основи предметного віту культури розробив Гегель. Пізніше її прагнули усвідомити чимало філософів. Саме в діяльності людини джерела вчення К. Маркса про практику, К'єркегора С. про філософське явище волі, Е. Кассіра про символічно-знакові структури, Е. Гуссерля про життєвий світ, Макса Вебера і Т. Парсонса про соціальну дію тощо. І хоч кожен з філософів досліджує різні сторони людської діяльності, всі сходяться на тому, що діяльність - засіб, умова, рушійна сила і джерело формування соціальності.

Людська діяльність спрямована на створення нових умов існування людини та суспільства, перетворення навколишнього природного та соціального середовища (включаючи її саму) відповідно з своїми потребами. На відміну від природної дійсності, специфіка соціальної дійсності полягає в тому, що є суб'єкт, об'єктною реальністю, способом буття якої є людська діяльність. Поняття діяльності поширене в соціальній філософії, використовується як загальнонаукова категорія. Часто говорять: діяльність рік, вулканічна діяльність, вища і нервова діяльність тощо. Якщо стосовно неживої природи поняття діяльності має образне значення, то в науці про живу природу міцно ввійшло як категорія, поняття про дію, творення. Власне, слово діяльність - не загальнонаукова, а соціально-філософська категорія. В такому значенні діяльність є поняття, що визначає будь-яке виявлення соціальної активності. На відміну від пристосовування біологічної системи діяльність соціальної системи стає пристосовницько-пристосовуючою активністю, виражає універсальність людини як соціальної істоти і становить єдність матеріального і ідеального, об'єктивного і суб'єктивного. Людська діяльність відтворює матеріальні умови суспільного життя, перетворює зовнішню природу у другу природу - неорганічне тіло суспільної людини. Друга природа – особливо техніка, мова (членороздільне

мовлення) – це не що інше, як культура, що виступає засобом спілкування, соціального наслідування, передавання від покоління до покоління усвідомленого, узагальненого досвіду - атрибуту соціальної системи.

Праця як діяльність діє між людиною та природою, в результаті якої за допомогою доцільного впливу людини на природу відбуваються зміни у предметі праці. Працею добуваються засоби до життя. Якщо людина-істота не тільки суспільна, а й природна, то праця визначається як речовинний процес обміну між людиною та природою. Це процес їх безпосередньої взаємодії. У соціально-філософському значенні праця є творення, що охоплює і матеріальну, і духовну творчість. Праця — споконвічний процес спільної діяльності людей і, отже, основа їх суспільної організації. У праці формуються зв'язки і взаємозалежності між людьми в суспільстві. І тому трудова діяльність формує соціальну солідарність людей, їх ціннісні орієнтири, їх волю, світогляд та інші соціальні якості. Більше того, праця створює саму людину як особистість.

Суть науково-технічної революції. Науково-технічна революція - результат тривалої еволюції науки і техніки, суспільного виробництва. Ще у XVIII ст. науково-технічний прогрес, об'єднавши наукову й технічну думки, забезпечив розвиток механічного, машинного виробництва, що відкривало практично необмежені можливості для технологічного застосування науки. На рубежі XIX-XX ст. ст. необмежені можливості науки привели до створення передумов науково-технічної революції: по-перше, природничо-наукові передумови почали складатися з відкриття електрона, радіо, перетворення хімічних елементів, створення теорії відносності, квантової теорії, що означало проникнення у мікросвіт та у світ велетенських швидкостей. Стався переворот і в філософських поглядах на матерію та наукову картину світу; по-друге, під впливом використання електрики, радіо, атомного ядра об'єднуються зусилля науки, промислового виробництва у масштабах держави, що стало матеріально-технічною передумовою науково-технічної революції; по-третє, створюються і соціальні передумови: утвердження соціального, економічного, воєнно-політичного лідерства найбільших держав світу. За таких умов з середини XX ст. науково-технічний прогрес перейшов до якісно нового етапу, що називається науково-технічною революцією. Науково-технічна революція - докорінний переворот у продуктивних силах суспільства: науці, техніці, людині. Революція в науці (в тому числі в природознавстві, технічних та суспільно-гуманітарних) полягає в тому, що наука стала безпосередньою продуктивною силою. Революція у техніці полягає у переході від механізації виробництва до автоматизації, комп'ютеризації та інформатизації. Техніка та наука сплелися у таку нову єдність, цілісність, в якій техніка дедалі більше опосередковується логічно, а логіка - технологічно. Техніка набуває наукового характеру і стає базою розвитку науки. У такому сплетінні докорінно змінюється людина як головна продуктивна сила, стає науково-мислячим організатором і керуючим виробничими процесами. Внаслідок науково-технічної революції в продуктивних силах сталася революція у

всьому суспільному виробництві: з простого процесу праці виробництво стає технологією застосування науки. Почалась технологічна епоха, що справляє вирішальний вплив на розвиток всього суспільного життя.

3. Джерела та рушійні сили суспільного розвитку

Саморозвиток суспільства означає лише ті зміни, що є результатом розгортання власних можливостей, власних інтересів. А це означає, що джерело розвитку суспільства є в самій системі суспільства. Розвиток самої ж системи суспільства - це самопородження суспільства. Всі дії людей в суспільстві відбуваються на основі спільності інтересу. Інтереси ж людей надзвичайно суперечливі, органічно вплетені в соціально-політичні, моральні, духовні, і навпаки, духовні охоплюють і матеріальні інтереси, вимоги тощо.

В суспільному виробництві важливішими відносинами є відносини з приводу власності - інтересів власності. Суперечності власності визначають всі інші суспільні суперечності, а їх розв'язання - основне джерело розвитку суспільства в усіх сферах: економічній, соціальній, політичній і духовній. Такий соціальний процес триває від первісного до сучасного цивілізованого суспільства. Таке становище і в сучасному суспільстві. До такого висновку привів історичний пошук джерел розвитку суспільства. Джерело розвитку розглядали Геракліт і Зенон, Платон і Арістотель, пізніше - Бенедикт Спіноза та інші, стверджуючи, що природа є причиною самої себе. Представники німецької класичної філософії Іммануїл Кант, Георг Гегель, Людвіг Фейєрбах, підсумовуючи пошуки джерел розвитку з давніх-давен до XIX ст. побачили їх в суперечностях.

Всебічно аналізуючи джерела розвитку суспільства, соціальна філософія вбачає їх у суперечливій єдності внутрішнього та зовнішнього: предмет розвивається завдяки внутрішнім суперечностям за рахунок перероблення умов його буття. Принцип суперечності виражає суть джерел розвитку суспільства. В капіталістичному суспільстві це видно на прикладі взаємозв'язку вартості та споживчої вартості. Мета сучасного капіталіста — одержання додаткової вартості. Але товар не існує без споживчої вартості. Тому капіталіст зацікавлений в виробництві товарів заради самозростання вартості. Дбаючи про зростання вартості, капіталіст зацікавлений і одночасно не зацікавлений у виробництві споживчої вартості. Отже, ці дві сторони товару взаємно доповнюють і, водночас, виключають одна одну. Капіталіст використовує не лише виробництво, а й інші шляхи одержання додаткової вартості (лихварство, спекуляція), а іноді застосовує навіть скорочення виробництва товарів. У результаті науково-технічної революції, автоматизації та комп'ютеризації виробництва капіталіст переходить до одержання додаткової вартості не за рахунок інтенсифікації праці, а за рахунок зростання продуктивності праці. Тому капіталіст збільшує капіталовкладення у робітника як головну продуктивну силу: праця істотно інтелектуалізується, звільнюється від механічних нетворчих елементів. Економіка дедалі більше орієнтується на людину та її потреби. І все це

відбувається на основі економічних законів, а не через зовнішнє втручання, тобто економічна система капіталізму перетворюється на органічну цілісність, що саморозвивається, сама продукує умови свого буття і закономірно переростає у вищу соціально-економічну форму суспільного життя. Словом, внутрішні суперечності капіталістичного суспільства - джерело саморозвитку і перетворення в інші форми суспільного буття. Класичний приклад розвитку капіталізму шляхом розв'язання суперечностей - виникнення акціонерної власності, розвиток якої веде до ліквідації приватної власності. Капіталізм, створивши акціонерну та інші форми асоційованої власності, виходить за межі класичного капіталістичного суспільства, залишаючись капіталізмом. Капіталізм пристосовує ці форми власності для себе і тим зміцнює себе, розв'язуючи гострі суперечності, тим самим перестає бути класичним капіталізмом, хоч і не соціалізмом. Перетворюється в такий капіталізм, всередині якого виникають передумови соціалізму. Неокапіталізм породжує такі структури, що служать капіталізму. За своєю природою здатні реалізувати функції соціалістичного суспільства.

Розв'язання суперечностей - основного джерела розвитку суспільства - не обов'язково відбувається у вигляді конфронтації або кровопролитної революції, а може здійснюватися шляхом реформ. Це стало поштовхом для формування концепції гармонійних суперечностей, що є в колективі, сім'ї, у життєвому процесі, де існує гармонійна єдність суперечностей. Для нормального функціонування суспільства як системи, що саморозвивається, необхідна відповідна єдність приватної, суспільної та інших форм власності. Суперечності власності важливе джерело розвитку суспільства.

Основою ідеалістичного розуміння розвитку філософії вважають свідомість і волю людини. Таких позицій дотримувалися філософи античності. Представники релігійної філософії з часів Середньовіччя до сучасності головною рушійною силою суспільства вважають Божественний Розум. Представники географічного визначення - Шарль Монтеск'є, Генрі Бокль, Лев Мечніков вважали, що головна рушійна сила соціального прогресу - географічне середовище. Істотний поворот у тлумаченні проблеми здійснило вчення Карла Маркса, який вказав на матеріальні фактори суспільного розвитку, що безпосередньо зв'язані з суперечностями, які сприяють саморозвиткові суспільства. Це необхідні тривало діючі причини. Поняття рушійних сил розвитку протилежне поняттю гальмуючих сил. До рушійних сил відносять досить різноманітні суспільні явища: продуктивні сили; спосіб виробництва та обміну, тривалість дії великих мас людей, класів, народів, класову боротьбу, революції, потреби, ідеальні мотиви. У сучасній соціальній філософії немає єдності думок про поняття і суть рушійних сил та їх компонентів. Одні вважають рушійними суперечності, другі - сукупність інтересів, треті - діяльність усіх учасників історичного процесу: соціальні спільності, їх організації, індивідів, видатних людей тощо. Під рушійними силами, насамперед, розуміється діяльність людей з їх спонукальними мотивами. Спонукальними мотивами є потреби та інтереси.. Для задоволення потреб людина змушена вступати у певні зв'язки з

навколишнім світом і своєю діяльністю задовольняти існуючі потреби: у засобах до життя, знаряддях праці, в системі суспільних відносин та інших потребах.

Плідною є доктрина методологічного індивідуалізму, що визнає вирішальну роль кожного індивіда суспільства, протистоїть концепції провідної ролі видатної особи і концепції, за якою вирішальна роль належить «долі народу», «духові епохи», «духові нації» тощо. Карл Поппер визначає, що методологічний індивідуалізм - незаперечна доктрина, з якою всяке колективне явище належить розуміти як результат дій, взаємодій, сподівань і думок окремих людей і як результат створених ними традицій.

Різні суспільні явища: об'єктивні суспільні суперечності, продуктивні сили, спосіб виробництва та обміну, поділ праці, дії великих мас людей, народів, соціальні революції, потреби та інтереси, ідеальні мотиви тощо - все це соціальна філософія вважає рушійними силами розвитку суспільства. Рушійні сили розвитку суспільства тісно переплітаються з об'єктивними та суб'єктивними факторами історії, з діяльністю людей, з суперечностями суспільного розвитку та їх вирішенням, з соціальним визначенням з комплексом всіх факторів, що визначають розвиток: функціонування суспільства. Діяльність людей виступає рушійною силою розвитку суспільства, адже історія більшості людей, тобто діяльність індивідів, соціальних спільностей, народів тощо є історією життя і функціонування суспільства. У людській діяльності – усі закони суспільного розвитку, вся логіка процесу суспільного розвитку.

Що ж є рушійною силою дій кожної людини? Рушійною силою дій кожної людини, будь-якої соціальної спільності суспільства як соціальної системи, кожного соціального інституту, що функціонує в тому чи іншому суспільстві, соціальні спільності людей (сім'я, рід, плем'я тощо) виступає інтерес. Інтерес є реальним фактором соціальних дій, подій, звершень, що стоять за безпосередніми спонуканнями, мотивами, помислами, ідеями індивідів, соціальних спільностей. Умовами життя людей, їх спільностей, місцем і роллю в системі суспільних відносин визначається і сам зміст інтересу. Адже інтерес, за висловом Гельвеція, є всесильним чарівником, який змінює вигляд будь-якого предмета, бо якщо світ фізичний підпорядкований закону руху, то світ духовний не менше підпорядкований закону інтересу. Єдиним мотивом людської діяльності, підкреслював Гольбах, є інтерес. Кант та Гегель інтерес зв'язували з різноманітними формами діяльності людей відзначали конструктивно-творчу роль інтересу в суспільному розвитку.

Залежність безпосередньої життєдіяльності людини від соціальних умов життя виражається в інтересі. Зміст інтересу також визначається тим, в якій мірі соціальні умови життя забезпечують потреби людини. Якщо суспільний лад задовольняє потреби, людина зацікавлена в його зміцненні, якщо ж ні - у руйнуванні. Інтерес існує об'єктивно, незалежно від того, усвідомлений чи ні. Усвідомлення інтересу перетворює його на спонукальну силу діяльності. На основі інтересу людина, група, клас вступають у

суспільні відносини з іншими людьми. Нарешті, усвідомлюючи інтереси, людина (спільність) перетворюється на суб'єкт діяльності і як суб'єкт належить до об'єкта своєї діяльності: оцінює соціальні можливості задоволення потреб. Інтерес формує суб'єктивні ставлення людини до світу, його світобачення, що виражається в меті. Мета - результат усвідомлення інтересу та об'єктивної дійсності - стає спонукальним імпульсом діяльності

4. Філософія історії та її еволюція

Термін філософія історії вперше застосував французький філософ XVIII ст. Франсуа Вольтер. Але спроби визначити суть та напрямок розвитку суспільства виникали ще в стародавній період. Між історією та філософією історії є суттєві відмінності. Історія, як наука, вивчає минуле суспільства у всій його повноті, конкретності та багатоманітності. Філософія ж історії, охоплюючи суспільний розвиток у цілому, відокремлює основні тенденції та особливості його, характерні для всієї історичної цілісності і для важливіших її етапів, ставить питання про сенс історії, її єдність та багатоманітність.

Поняття історизму у філософії і історії є центральним, оскільки є важливішим методологічним принципом, що створює можливості виявлення джерел історичних явищ, закономірності суспільного розвитку. Спираючись на поняття історизму, філософія історії вивчає історію суспільства як свій предмет. Оскільки ж реальна історія безкінечно багатоманітна складовими та їх еволюцією, предметом філософії історії є не безпосередня життєдіяльність індивідів, а певна ідеальна модель, в якій відбивається ця життєдіяльність. І розуміється ідеальна модель по-різному. Спочатку під соціальною історією розуміли історію політики - взаємовідносин соціальних класів, держав. Пізніше її ототожнювали з історією повсякденності - виробництва, побуту, звичаїв, способу життя, традицій. Згодом предметом філософії історії стали розглядати глибинні процеси суспільного життя, в тому числі еволюцію духовності людини, що не менш, ніж об'єктивні фактори, зумовлюють життєдіяльність людей в соціумі та їх історію. І справді, у будь-яку історичну епоху поведінка людей у суспільстві зумовлена, зрештою, тією картиною світу, системою цінностей, культури, що утвердилася в їх свідомості. Починаючи з Макса Вебера, соціальну історію розуміють як історію культури, релігії, традицій, звичаїв. Невипадково більшість істориків перекваліфікувалися на культурологів.

Отже, предметом філософії історії є історія єдності відносно самостійних явищ: історія подій, повсякденності та людського духу. Проте не всі вчені поділяють ідеї історичного мислення, його евристичні можливості.

Проблема прогресу.

Прогрес від латинського *progressus* - є такий напрямок у розвитку, що характеризується переходом від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого, це самопородження і самовідновлення суспільства. Саме поняття прогресу нерозривно зв'язане з тим чи іншим уявленням про характер розвитку і його спрямованість і є опозицією поняттю регрес. Поняття регрес означає перехід від вищого до нижчого, від більш

досконалого до менш досконалого. Джерелом суспільного регресу можуть бути різні ілюзорні ідеали, яким не судилося здійснитися, відсутність теоретичного обґрунтування варіантів досягнення майбутнього, нехтування історичним досвідом, брак компетентності в організаторів процесу, брак культурної підготовки учасників процесу. Регрес можуть спричинити зовнішні сили - природні і суспільні. В період занепаду суспільства у дію вступають нові сили. Після розв'язання конфлікту суспільство починає нове сходження щаблями прогресу. Отже, історичний процес - надто суперечливий.

Сучасна філософія історії вважає інтегративним критерієм суспільного прогресу рівень гуманізації суспільства, становище в ньому особи - рівень її економічної, політичної, соціальної та духовної свободи; рівень задоволення її матеріальних та духовних потреб; стан її психофізичного та соціального здоров'я. Синтезуючим показником усіх таких якостей є тривалість життя людини. Цей критерій показує, в якій мірі людина може самореалізуватися і забезпечити життєдіяльність суспільства як системи, що саморозвивається. З точки зору інтегративного критерію, кожна суспільна формація чи цивілізація настільки прогресивніша, наскільки розширює коло прав і свобод особистості, створює умови для її самореалізації, розвитку її потреб і удосконалення її здібностей. Тобто, змістом суспільного процесу є олюднення людини.